

תלמידי רבן יוחנן בן זכאי

אבות פרק ב משנה ח

... חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך הוא היה מונה שבחן:

רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה רבי יהושע אשרי יולדתו רבי יוסי חסיד רבי שמעון בן נתנאל ירא חטא ורבי אלעזר בן ערך מעין המתגבר

[ח] הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם:

משנה ט - אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם רבי אליעזר אומר עין טובה רבי יהושע אומר חבר טוב רבי יוסי אומר שכן טוב רבי שמעון אומר הרואה את הנוול רבי אלעזר אומר לב טוב אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה רבי יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע רבי שמעון אומר הלוח ואינו משלם אחד הלוח מן האדם כלוה מן המקום ברוך הוא שנאמר (תהלים ל"ז) לוח רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן רבי אלעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם:

סיכום שבוע שעבר והנחיות

בשבוע שעבר דנו הכרנו את תלמידי של רבן יוחנן בן זכאי. עשינו הכרות רחבה עם רבי אלעזר בן ערך שכמעט שאינו מוזכר במשנה פרט לכאן, ולא נשתיירה ממנו כמעט אף הלכה. וקראנו גרסאות שונות לסיפור הטרגי על הליכתו לאמאוס ולא ליבנה כשאר חכמי דורו ועל הסיבות שתורתו נשתכחה.

עוד דנו במחלוקת המסורות בדבר התלמיד הבחיר והמועדף של רבן יוחנן בן זכאי – האם הוא רבי אליעזר בן הורקנוס או רבי אלעזר בן ערך. העימות הוא בין רבי אליעזר (בן הורקנוס) בור סוד שאינו מאבד טיפה המייצג את הגישה השמרנית שמקור תורתו היא קיבול מבחוץ, לבין רבי אלעזר בן ערך המעין המתגבר המכיר בכוחו לחדש ולהרבות תורה מתוך עצמו.

התחלנו בהיכרות עם דמותו של רבי אליעזר ותפיסתו השמרנית מסורתית. נמשיך להכירו: הגמרא במסכת שבת מקשרת בין דבריו של רבי נהוראי בפרק ד לגורלו של ר' אלעזר בן ערך

1. משנה מסכת אבות פרק ד משנה יד

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחבירך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען:

2. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמז עמוד ב

רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם (לדיומסית), אימשיך בתרייהו (נמשך אחרי מימיה הטובים של דיומסית) איעקר תלמודיה. כי הדר אתא, קם למיקרי בספרא, בעא למיקרא (שמות יב) החדש הזה לכם, אמר: החרש היה לבם. בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה. והיינו דתנן, רבי נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבא אחרך. שחבירך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשען. תנא: לא רבי נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו, ואמרי לה רבי אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו רבי נהוראי - שמנהיר עיני חכמים בהלכה.

עברו מהר על הספור הבא – במה שונה מהותית דבריו של ר' אלעזר בן ערך משאר התלמידים?

3. מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק יד

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין ומנין שקבל עליו תנחומין¹

שנאמר וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) אף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרת לי צערו של אדם הראשון. נכנס רבי יהושע ואמר לו רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין. ומנין שקבל איוב תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א' כ"א). אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של איוב. נכנס רבי יוסי וישב לפניו אמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידם אהרן (ויקרא י' ג') אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו דוד המלך היה לו בן ומת וקבל תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומנין שקבל דוד תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב' י"ב כ"ד) אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך כיון שראהו אמר לשמשו טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו. נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם. אמר לו רבי אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין.

4. תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מט עמוד ב

ת"ר: משמת רבי אליעזר - נגזז ס"ת. משמת רבי יהושע - בטלה עצה ומחשבה.
- מה פשר הדימוי לספר תורה? (בעיקר מול תיאורו של ר' יהושע).

מדוע בכה ר' אליעזר? מה היתה הביקורת של ר' אליעזר על חכמים?

5. משנה מסכת ידים פרק ד משנה ג

נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית וכשבא ר' יוסי בן דורמסקית אצל רבי אליעזר בלוד אמר לו מה חדוש היה לכם בבית המדרש היום אמר לו נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרים מעשר עני בשביעית בכה רבי אליעזר ואמר (תהלים כה) סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם צא ואמור להם אל תחושו למנינכם מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו עד הלכה למשה מסיני שעמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית:

6. רבי אליעזר ורבי יהושע נחלקו בהלכות נדה. שתי גרסאות למחלוקת:

רקע: נשים שדיין שעתן הן נשים שמוגדרות שטמאות בנידה רק מרגע שראו והרגישו יציאת דם ולא כאחרות שנטמאות אוטומטית ברגע שמגיע העת (הזמן) לפי המחזור הקבוע שלהן

<p>תוספתא מסכת נדה (צוקרמאנדל) פרק א הלכה ה ר' אליעזר אומר ארבע נשים דיין שעתן בתולה מעוברת מניקה וזקנה אמר ר' יהושע אני לא שמעתי אלא בתולה</p> <p>אמר לו ר' אליעזר אין אומרים למי שלא ראה את החדש יבוא ויעיד אלא למי שראה</p> <p>אתה לא שמעת ואנחנו שמענו אתה שמעת אחת ואנחנו שמענו ארבע</p> <p>כל ימיו של ר' אליעזר היו העם נוהגין כדבריו אחר שמת ר' אליעזר החזיר ר' יהושע את הדברים ליושנן והלכה כר' אליעזר:</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת נדה דף ז עמוד ב מתני'. רבי אליעזר אומר, ארבע נשים דיין שעתן: בתולה, מעוברת, מניקה, וזקינה. אמר רבי יהושע: אני לא שמעתי אלא בתולה אבל הלכה כרבי אליעזר... גמ'. תניא, אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: אתה לא שמעת אני שמעתי, אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה, אין אומרים למי שלא ראה את החדש יבא ויעיד אלא למי שראהו.</p> <p>כל ימיו של רבי אליעזר היו עושין כרבי יהושע, לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנן.</p>
<p>הגמרא - כרבי אליעזר בחייו מאי טעמא לא? משום דרבי אליעזר שמותי הוא, וסבר: אי עבדינן כוותיה בחדא (אם נעשה כמותו באחד) - עבדינן כוותיה באחרנייתא (נעשה כמותו באחר), ומשום כבודו דרבי אליעזר לא מצינן מחינן בהו. (ומשום כבודו של ר' אליעזר איננו יכולים למחות בהם) לאחר פטירתו של רבי אליעזר, דמצינו מחינן בהו, החזיר את הדבר ליושנן.</p>	

- מה עומד מאחורי המחלוקת?

- השוו את נוסח הבבלי לנוסח התוספתא - כיצד נפסקה ההלכה בחיי רבי אליעזר וכיצד לאחר מותו? –
- הסבירו את הרציונאל של כל מקור? איזה הגיוני יותר לדעתכם? איזה מן שיקול מפעיל רבי יהושע?
- מה ניתן ללמוד מהמקרה על גישתו של רבי יהושע ועל מעמדם של שני האישים?

7. שמותי

רבי אליעזר מכונה כמה פעמים במקורות 'שמותי' בפירוש הכינוי נחלקו רש"י ונכדיו:

רש"י מסכת נדה דף ז עמוד ב

שמותי - לשון שמתא (נידוי) שהרי ברכוהו (לשון נקייה להטלת נידוי) כדאמרינן בהזהב (ב"מ דף נט:): הלכך (לכן) לא
 עבדינן כוותיה באחרנייתא.

תוספות מסכת נדה דף ז עמוד ב

שמותי הוא - פירש"י שברכוהו וקשה דמסתמא לא היה מזכיר לשון שמתא ובמעשה גופיה דפרק הזהב (ב"מ דף נט:):
 אינו מזכיר אלא לשון ברכה ופירש ר"ת ורשב"ם דשמותי הוא היינו דהוה מתלמידי שמאי

עוד מקורות על רבי אליעזר ותפיסתו בעיני חכמים:

8. תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת פאה פרק ו דף יט טור ב /מ"ה

אמר רבי אילעאי שאלתי את ר' יהושע באילו עומרין חלוקין ב"ש ובית הלל אומר ליה בתורה הזאת עומר הסמוך לגפה
 ולגדיש ולבקר ולכלים ושכחו בית שמאי אומרי' שכחה ובית הלל אומרי' אינו שכחה וכשבאתי אצל רבי אליעזר אמר
 לי לא נחלקו בית שמאי ובית הלל על העומר שהוא סמוך לגפה ולגדיש ולבקר ולכלים ושכחו שהוא שכחה ועל מה
 נחלקו על העומר שנטלו ונתנו בצד הגפה בצד הגדיש בצד הבקר בצד הכלים ושכחו שבית שמאי אומרי' אינו שכחה
 מפני שזכה בו ובית הלל אומרי' שכחה וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני רבי לעזר בן עזריה אמר לי הברית הן הן
 הדברים שנאמרו לו למשה בחורב

- מה מיצג רבי אליעזר בעיני רבי אלעזר בן עזריה?

בסוגיה הבאה מובאים כמה סיפורים על רבי אליעזר (חילקנו את הסוגיה לקטעים לצורך הנוחות)

9. תלמוד בבלי מסכת סוכה דף כז עמוד ב

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון בסוכתו של יוחנן ברבי אלעאי בקיסרי ואמרי לה בקיסריון, והגיע חמה לסוכה. אמר לו: מהו שאפרוש עליה סדין? אמר לו: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא העמיד ממנו שופט. הגיע חמה לחצי הסוכה, אמר לו: מהו שאפרוש עליה סדין? - אמר לו: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא יצאו ממנו נביאים, שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים על פי נביאים. הגיע חמה למרגלותיו של רבי אליעזר, נטל יוחנן סדין ופירש עליה. הפשיל רבי אליעזר טליתו לאחוריו ויצא. לא מפני שהפליגו בדברים, אלא מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם....

- מדוע לא ענה ר' אליעזר לשאלה שנשאל?

- מה פירוש הדרשה על השבטים הנביא והשופט?

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון, ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סוכה, שתיים עשרה אמר להם שמעתי, שמונה עשר אמר להם, לא שמעתי. רבי יוסי בר' יהודה אומר: חילוף הדברים, שמונה עשר אמר להם שמעתי, שתיים עשרה אמר להם לא שמעתי. - אמרו לו: כל דבריך אינן אלא מפי השמועה? - אמר להם: הזקנתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבתי.

- מהי גישתו של רבי אליעזר? מה עוצמתה ומה חולשתה?

- האם רבי אליעזר מודע לחולשות של גישתו?

מימי לא קדמני אדם בבית המדרש. ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי: מימיו לא שח שיחת חולין, ולא הלך ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא קדמו אדם בבית המדרש ולא ישן בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הרהר במבואות המטונפות, ולא הניח אדם בבית המדרש ויצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וערבי יום הכפורים. וכן היה רבי אליעזר תלמידו נוהג אחריו.

- מה אופיו וגישתו לחיים ולתורה של רבי אליעזר?

- מה פשר ההשוואה לרבן יוחנן בן סכאי. מה דעתכם על ההשוואה?

10. הרב עדין שטינזלץ - אישים בתלמוד עמ' 19-20

במחלוקת אחרת חולקים בית שמאי ובית הלל בשאלה - מה נברא תחילה? בית שמאי אומרים? שמים נבראו תחילה, ובית הלל אומרים! ארץ נבראת תחילה. השאלה מה נברא תחילה היא בעצם השאלה - מהו העיקר? אופייני הדבר שבית שמאי הם האומרים - שמים נבראו תחילה. כל גישתם היא שהארץ אינה אלא טפלה לשמים, רק סרח עודף הנספח אל מול עיקר הבריאה - השמים. כפי שהם מנסים להראות מן הכתוב י"השמים כסאי והארץ הדום רגלי" (ישעיהו סו, ב), (וכי אדם עושה שרפרף לשים עליו רגליו) ואחר כך עושה כסא? "כלומר, העולם הזה אינו אלא שרפרף, פרודור לטרקלין, צל חיור של מציאות אחרת. המחלוקת הרבות בין בית הלל לבית שמאי, כמו מעט המחלוקות בין הלל ושמאי עצמם, מבטאות ביסודו של דבר שתי תפיסות עולם. זאת של בית שמאי, שבה נראית המציאות מתוך השוואה לאידיאלים של מעלה, ומשום כך, היא חייבת להחתך על פיהם, על פי הגדרות מסוימות וחותכות מאד, ולכן "יקוב הדין את הר" - אבוי להר שעומד בדרך משום שהוא צריך להחתך. וזו של בית הלל, המתחילה, במובן מסוים, מן הארץ, מן המציאות. גישה פרגמטית שאינה בהכרח מקילה, אבל מתחשבת במציאות היום יומית, בבעיות של האדם, ברגשותיו ובמצבי הרוח שלו. בית שמאי לא היו ביטויה של החומרה, אלא ביטויה של המשכחה אל האידיאל השלם, אל התפיסה המושלמת, אל הרעיון שנחשב עד גמירה. בדומה לשמאי הזקן עצמו, האדריכל שבונה בניין ואינו יכול לשאת את המחשבה שהבניין שלו לא יהיה מושלם מן המסד ועד הטפחות, בשלמות אחת, בלי סטיות וזיזים, ושלא יתמוטט משום שנבנה שלא כהלכה.